

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ТОШКЕНТ ИРРИГАЦИЯ ВА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИ
МЕХАНИЗАЦИЯЛАШ МУҲАНДИСЛАРИ ИНСТИТУТИ**

«ГИДРАВЛИКА ВА ГИДРОИНФОРМАТИКА» КАФЕДРАСИ

**«ГИДРАВЛИКА ВА ГИДРАВЛИК МАШИНАЛАР»
фанидан «НАСОСЛАРНИНГ ИШЧИ ХАРАКТЕРИСТИКАЛАРИНИ
ҚУРИШ» мавзуига доир лаборатория ишларини бажариш бўйича**

УСЛУБИЙ ҚЎЛЛАНМА

Тошкент - 2019

Ушбу услугий қўлланма институт Илмий методик кенгашининг “03”июль 2019 йилда бўлиб ўтган 5-сонли мажлисида кўриб чиқилди ва чоп этишга тавсия этилди.

Услубий қўлланма «Гидравлика ва гидравлик машиналар» фани дастури асосида ёзилган бўлиб, кўрсатма “Қишлоқ хўжалигини механизациялаш” ва “Сув хўжалиги ва мелиорация ишларини механизациялаш” таълим йўналишларида тахсил олаётган бакалаврят босқичи талабалари учун мўлжалланган.

Тузувчилар:

А.Арифжанов
Қ.Рахимов,
А.Ходжиев,
Д.Аллаёров,
С.Жонқобилов

т.ф.д., профессор
(PhD) доцент
катта ўқитувчи
стажер уқитувчи
стажер уқитувчи

Тақризчилар:

Ў.Хусанхўжаев, ТАҚИ “Гидротехника
иншоотлари, замин ва пойдеворлар”
кафедраси доценти, т.ф.н.

Б.Обидов, ТИҚҲММИ “Сув энергияси
ва насос станцияларидан фойдаланиш”
кафедраси доценти, т.ф.н.

КИРИШ

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да ва «Таълим тўғрисида» ги қонунда белгиланган вазифаларни амалга ошириш, юқори малакали, рақобатбардош кадрларни тайёрлашни тақозо этади.

Ҳозирги пайтда ҳалқ хўжалигига ҳар хил сув узатувчи мосламалар (насослар) асосида ишлайдиган машиналар қўлланилади. Фойдаланилаётган гидравлик машиналар ва насосларни ишлаш принсиплари ҳақида талабалар етарли маълумотга эга бўлишлари учун лаборатория шароитида насосларни асосий катталикларини ўлчайдиган ва гидравлика қонунлари асосида ишлайдиган қурилмаларнинг ишлаш жараёнлари ҳақида тасаввурга эга бўлишлари лозим.

Гидравлик машиналар суюқликларга энергия берувчи ёки унинг энергиясидан фойдаланувчи машиналар турига киради, шулардан бири насос одатда, сув, нефть, бензин, керосин, турли мойлар ва бошқа суюқликларни чуқурликдан тортиш, юқорига кўтариш, бир ердан иккинчи ерга узатиш, улар ёрдамида бошқа жисмларни кўчириш, ташиб учун ишлатилади. Бунда суюқликлар насос орқали ўтганида уларнинг энергияси ортади. Бу энергия ёрдамида маълум ишларни бажариш мумкин бўлади.

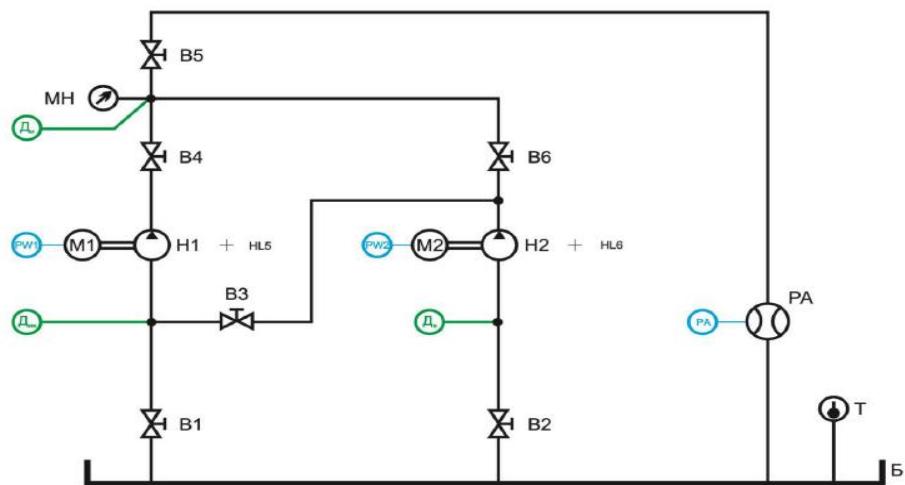
Насос деб механик энергияни суюқлик энергиясига айлантириб берувчи қурилмага айтилади. Насос уни ҳаракатга келтирувчи электр двигатели билан биргалиқда насос агрегати дейилади.

Ушбу лаборатория ишининг мақсади - талабаларнинг назарий билимларини мустаҳкамлаш гидравлик ҳисобларни бажаришда тажриба йўли билан ҳар хил гидравлик машиналарни (насослар) синашда кўникма ҳосил қилиш, насослар ишини, алоҳида ва насослар (2 та насос) бирга ишлаган ҳолатларида уларнинг напор характеристкаларини қуриш методикасини ўргатишидир.

ҮМУМИЙ ҚИСМ

Лаборатория иши учта босқичда ўтказилади. Бирнчи босқичда – битта насос ишлаган ҳолат учун $H = f(Q)$, $N = f(Q)$ ва $\eta = f(Q)$ ларнинг ўзаро бағланишли графиги қурилади. Иккинчи босқичда – кетма-кет уланган насосларнинг $H = f(Q)$, $N = f(Q)$ ва $\eta = f(Q)$ ларнинг ўзаро бағланишли графиги қурилади. Учинчи босқичда- параллел уланган насослар $H = f(Q)$, $N = f(Q)$ ва $\eta = f(Q)$ ларнинг ўзаро бағланишли графиги қурилади.

Ушбу лабаратория ишини ўтказишда тадқиқот обьекти сифатида Беларусия Республикасида ишлаб чиқарилган ИТМ-11.60 маркали насосларнинг ишчи характеристикаларини қуришга мўлжалланган лабаратория ускунаси олинган (тажрибани ўтказиш вақтида 1-ва 2- насос агрегатларига M1 ва M2 деб ном берилади).

1-расм. Лабаратория ускунасининг схематик чизмаси

Тажрибалар 10-12 талабадан кўп бўлмаган групкалар билан ўтказилади. Тажриба ишини бажаришдан аввал, талабалар фаннинг мазкур ишга доир мавзуини ўзлаштирадилар ва ишни бажариш тартиби билан танишадилар. Тажриба ўтказишга рухсат беришдан олдин, талабалардан ҳар бир иш учун берилган синов саволларига жавоб олинади. Тажриба натижалари услубий кўрсатмада келтирилган жадвалларга туширилади, улар асосида графиклар қурилади ва натижалар таҳлил қилиниб, хулосалар ёзилади.

1-ЛАБОРАТОРИЯ ИШИ

Насоснинг ишчи характеристикасини қуриш

Синов саволлари

- 1) Гидромашиналар тавсифини беринг?
- 2) Насос деб нимага айтилади?
- 3) Насосларнинг ишлаш жараёнини тушунтириб беринг?
- 4) Насослар асосан қандай техник параметрлар асосида танланади?
- 5) Насосларнинг таснифи?

1. 1. Ишнинг мақсади

Курилмани ўрганиш, марказдан қочма насосларнинг ишчи характеристикаларини ва асосий параметрларини аниқлашдан иборат.

1.2. Тажрибани ўтказиш тартиби

Тадқиқот обьекти M1 насос (зарурут бўлганда M2 насос ҳам қўлланиши мумкин) қурилмаси ҳисобланади.

Ишни бажараиш тартиби:

- I. Курилма ишчи ҳолатга келтирилади;
- II. Курилма электр таминотига уланади;
- III. M1 электродвигателлар ёқилади;
- IV. B5 задвижканинг ҳар-хил ёпилишига қараб (задвижканинг енг камида 7 хил очилиш ҳолати бўйича) қуидагилар ёзиб борилиши талаб этилади *.

1.2.1. Ўлчов ишлари қуидаги тартибда олиб борилади:

1. M1 электродвигателнинг кириш қисмидаги қуввати N_1 (PW1-рақамли индикатор қўрсатгичидан) олинади;
2. Насоснинг сўриш қувуридаги босими P_{e1} ($\Delta_{иэ}$ - рақамли индикатордан) олинади;
3. Насоснинг напор қувуридаги босими P_h ($\Delta_{и}$ - рақамли индикатордан) олинади;
4. Сув сарфи Q (РА рақамли индикатордан) олинади.

Ўлчангандан қийматлар 1.1-жадвалга киритилади.

* тажриба ўтказиб бўлингандан сўнг:

- B5 ва B1 задвижкалар тўлиқ очиқ ҳолда қолдирилади;
- M1 электродвигател ўчирилади (Стоп);
- Курилма электр таъминотидан узилади.

1.3. Тажриба натижаларининг таҳлили.

Насоснинг (кириш қисмидаги) қуввати

$$N_{h1} = \eta_{\mathcal{E}} \cdot N_1, \text{ вт}$$

бу ерда: $\eta_{\mathcal{E}}$ – электродвигателнинг ФИК ($\eta_{\mathcal{E}}=0,82$).

* эслатма B5 затвишика тўлиқ ёни ҳолати бир минутдан узоқ давом этишига йўл қўйилмасин.

Насоснинг сўриш ва напор қувуридаги тезликлар v_c ва v_h қуйидаги ифода орқали топилади:

$$v = \frac{4 \cdot Q}{\pi \cdot d^2}, \text{ м/с}$$

бу ерда: d -қувурнинг диаметри ($d_e=50\text{мм}$, $d_h=40\text{мм}$).

Насоснинг тўла напори қуйидагича аниқланади:

$$H = (z_H - z_B) + \left(\frac{P_H}{\gamma} + \frac{P_{B1}}{\gamma} \right) + \left(\frac{v_H^2}{2g} - \frac{v_{B1}^2}{2g} \right) * , \text{ м}$$

бу ерда: z_H , z_B -геометрик напор, (м)

Ҳисоблаш вақтида таққослаш текислигини сўриш қувурининг оғирлик марказидан ўтказиш талаб этилади. $z_H = 0,47\text{м}$, $z_B = 0$

Насоснинг тўла пъезометрик напори аниқланганда кириш ва чиқиши қисимларида $\frac{P_H}{\gamma}$ ва $\frac{P_{B1}}{\gamma}$ ларнинг йифиндиси олинади. P_{B1} - вакумметрик босим,

P_H - монометрик босим. Йифиндини ҳисоблашда $\frac{P_{B1}}{\gamma}$ қиймати (+) ишора билан олинади (индикаторда унинг қиймати (-) манфий ишора билан кўрсатилсаҳам).

Насоснинг фойдали қуввати:

$$N_\phi = \gamma \cdot Q \cdot H, \text{ вт}$$

Насоснинг фойдали иш коэфиценти (ФИК):

$$\eta_H = \frac{N_\phi}{N_{H1}}$$

Насоснинг сўриш баландлиги:

$$H_v = \frac{P_{B1}}{\gamma}$$

Барча ҳисоблар амалга оширилиб жадвал тўлдирилгандан сўнг, қуйидаги графикларни қуриш талаб қилинади.

$$H = f(Q), N_{H1} = f(Q), \eta_H = f(Q)$$

*Бунда оқим турбулент деб қаралади ва Корриолис коэфиценти 1 га teng деб қараши мумкин.

1.1-жадвал

2-ЛАБОРАТОРИЯ ИШИ
Насослар кетма-кет уланганда насос қурилмасининг
характеристикасини қуриш

Синов саволлари

- 1) Қандай ҳолатларда насослар кетма-кет уланади?
- 2) Насослар кетма-кет уланганда умумий напор характеристикаси қандай ўзгаради?
- 3) Насослар кетма-кет уланганда умумий сарф характеристикаси ва фойдали иш коэффиценти қандай ўзгаради?

2.1. Ишнинг мақсади

Насослар кетма-кет уланганда насос қурилмасининг характеристикаларини қуриш методикасини ўрганиш. Насослар кетма-кет уланганда насос қурилмасининг характеристикаларини тажрибада аниqlашдан иборат.

2.2. Тажрибани ўтказиш тартиби

Тадқиқот объекти кетма-кет уланган Н1 ва Н2 насослардан иборат насос қурилмаси ҳисобланади.

Қурилмани ишга туширишдан олдин В1 вентиль ва В6 задвешкани ёпиб қўйиши, В2 вентль ва В3, В4, В5 задвижкалар эса очик ҳолга келтирилиши керак.

Ишни бажараиш тартиби:

- I. Қурилма электр таминотига уланади;
- II. М2 ва М1электродвигателлар ёқилади;
- III. В5 задвижканинг ҳар-хил ёпилишига қараб (задвижканинг енг камида 7 хил очилиш ҳолати бўйича) қуидагилар ёзиб борилиши талаб этилади:

2.2.1. Ўлчов ишлари қўйидаги тартибда олиб борилади:

1. М1 ва М2 электродвигателларнинг кириш қисмларидағи қувватлари N1 ва N2 (PW1 ва PW2- рақамли индикаторлардан) олинади;
2. Н1 насоснинг напор қувурдаги босим Р_н (Д_и рақамли индикатордан) олинади;
3. Н1 насоснинг кириш қисмидаги босим Р_{в1} (Д_{и_в} рақамли индикатордан) олинади;
4. Н1 насоснинг чиқишидаги босим Р_{в2} (Д_в рақамли индикатордан) олинади;
5. Тизимдаги сув сарфи (РА рақамли индикатордан) олинади.

Ўлчаш натижасини қуидаги 2.1-жадвалга киритилади.

* тажриба ўтказиб бўлингандан сўнг:

- В5 ва В1 задвижкалар тўлиқ очик ҳолда қолдирилади;
- М1 ва М2 электродвигател ўчирилади (Стоп);
- Қурилма электр таъминотидан узилади.

* эслатма В5 затвишка тўлиқ ётиқ ҳолати бир минутдан узоқ давом этишига йўл қўйилмасин.

2.3. Тажриба натижаларининг таҳлили.

Насосларнинг умумий қуввати:

$$N_{h.c.} = \eta_{\vartheta} (N_1 + N_2) , \text{вт}$$

бу ерда: η_{ϑ} – электродвигателнинг ФИК, иккала электродвигателлар ҳам бир хил ФИК га ега деб ҳисоблаймиз ($\eta_{\vartheta}=0,82$).

Насоснинг сўриш ва напор қувуридаги оқимнинг ўртача тезликлари (v_c, v_h) қуйидаги ифода орқали топилади:

$$v = \frac{4 \cdot Q}{\pi \cdot d^2}, \text{м/с}$$

бу ерда: d -қувурнинг диаметри ($d_e=50\text{мм}$, $d_h=40\text{мм}$).

Қурилманинг тўла напори қуйидагича аниқланади:

$$H_c = (z_H - z_{B2}) + \left(\frac{P_H}{\gamma} + \frac{P_{B2}}{\gamma} \right) + \left(\frac{v_H^2}{2g} - \frac{v_{B2}^2}{2g} \right), \text{м}$$

бу ерда: z_H, z_{B2} -геометрик напор, (м)

Ҳисоблаш вақтида таққослаш текислигини сўриш қувурининг оғирлик марказидан ўтказиш талаб этилади. $z_H = 0,47\text{м}$, $z_{B2} = 0$

Пъезометрик напор $\frac{P_{B2}}{\gamma}$ нинг қийматини ҳисоблашда P_{B2} вакуметрик босимнинг қиймати (+) ишора билан олинади (индикаторда унинг қиймати (-) манфий ишора билан кўрсатилсаҳам).

Насосларнинг умумий фойдали қуввати:

$$N_{\phi} = \gamma \cdot Q \cdot H_c, \text{вт}$$

Насосларнинг фойдали иш коэфиценти (ФИК):

$$\eta_y = \frac{N_{\phi}}{N_{h.c.}}$$

Барча ҳисоблар амалга оширилиб жадвал тўлдирилгандан сўнг, қуйидаги графикларни қуриш талаб қилинади.

$$H_c = f(Q), N_{h.c.} = f(Q), \eta_y = f(Q)$$

2.1-жадвал

3-ЛАБОРАТОРИЯ ИШИ

Насослар параллел уланганда насос қурилмасининг характеристикасини қуриш

Синов саволлари

- 1) Қандай ҳолатларда насослар параллел уланади?
- 2) Насослар параллел уланганда умумий сарф характеристикаси қандай ўзгаради?
- 3) Насослар параллел уланганда умумий напор характеристикаси ва фойдали иш коэффиценти қандай ўзгаради?

3.1. Ишнинг мақсади

Насослар параллел уланганда насос қурилмасининг характеристикаларини қуриш методикасини ўрганиш. Насослар параллел уланганда насос қурилмасининг характеристикаларини тажрибада аниқлашдан иборат.

3.2. Тажрибани ўтказиш тартиби

Тадқиқот обьекти параллел уланган Н1 ва Н2 насослардан иборат насос қурилмаси хисобланади.

Қурилмани ишга туширишдан олдин В3 задвешкани ёпиб қўйиши, В1, В2 вентль ва В4, В5 ва В6 задвижкалар эса очиқ ҳолга келтирилиши керак.

Ишни бажараиш тартиби:

- I. Қурилма электр тамилотига уланади;
- II. М2 ва М1 электродвигателлар ёқилади;
- III. В5 задвижканинг ҳар-хил ёпилишига қараб (задвижканинг енг камида 7 хил очилиш ҳолати бўйича) қўйидагилар ёзиб борилиши талаб этилади.

3.2.1. Ўлчов ишлари қўйидаги тартибда олиб борилади:

1. М1 ва М2 электродвигателларнинг кириш қисмларидаги қувватлари N1 ва N2 (PW1 ва PW2- рақамли индикаторлардан) олинади;
2. Н1 насоснинг напор қувурдаги босим Р_н (Δ_n рақамли индикатордан) олинади;
3. Н1 насоснинг кириш қисмидаги босим Р_{в1} (Δ_{v1} рақамли индикатордан) олинади;
4. Н1 насоснинг чиқишидаги босим Р_{в2} (Δ_{v2} рақамли индикатордан) олинади;
5. Тизимдаги сув сарфи (РА рақамли индикатордан) олинади.

Ўлчаш натижасини қўйидаги 3.1-жадвалга киритилади.

* тажриба ўтказиб бўлингандан сўнг:

- В5 ва В1 задвижкалар тўлиқ очиқ ҳолда қолдирилади;
- М1 ва М2 электродвигател ўчирилади (Стоп);
- Қурилма электр таъминотидан узилади.

* эслатма В5 затвишка тўлиқ ёпиқ ҳолати бир минутдан узоқ давом этишига йўл қўйилмасин.

3.3. Тажриба натижаларининг таҳлили.

Насосларнинг умумий қуввати:

$$N_{h.c.} = \eta_{\vartheta} (N_1 + N_2) , \text{вт}$$

бу ерда: η_{ϑ} – электродвигателнинг ФИК, иккала электродвигателлар ҳам бир хил ФИК га ега деб ҳисоблаймиз ($\eta_{\vartheta}=0,82$).

Насоснинг сўриш ва напор қувуридаги оқимнинг ўртача тезликлари (v_c, v_h) қуйидаги ифода орқали топилади:

$$v = \frac{4 \cdot Q}{\pi \cdot d^2}, \text{м/с}$$

бу ерда: d -қувурнинг диаметри ($d_e=50\text{мм}$, $d_h=40\text{мм}$).

Қурилманинг тўла напори қуйидагича аниқланади:

$$H_c = (z_h - z_{B2}) + \left(\frac{P_h}{\gamma} + \frac{P_{B2}}{\gamma} \right) + \left(\frac{v_h^2}{2g} - \frac{v_{B2}^2}{2g} \right), \text{м}$$

бу ерда: z_h, z_{B2} -геометрик напор, (м)

Ҳисоблаш вақтида таққослаш текислигини сўриш қувурининг оғирлик марказидан ўтказиш талаб этилади. $z_h = 0,47\text{м}$, $z_{B2} = 0$

Пъезометрик напор $\frac{P_{B2}}{\gamma}$ нинг қийматини ҳисоблашда P_{B2} вакуметрик босимнинг қиймати (+) ишора билан олинади (индикаторда унинг қиймати (-) манфий ишора билан кўрсатилсаҳам).

Насосларнинг умумий фойдали қуввати:

$$N_{\phi} = \gamma \cdot Q \cdot H_c, \text{вт}$$

Насосларнинг фойдали иш коэфиценти (ФИК):

$$\eta_y = \frac{N_{\phi}}{N_{h.c.}}$$

Барча ҳисоблар амалга оширилиб жадвал тўлдирилгандан сўнг, қуйидаги графикларни қуриш талаб қилинади.

$$H_c = f(Q), N_{h.c.} = f(Q), \eta_y = f(Q)$$

3.1-жадвал

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. К.Ш.Латипов, «Гидравлика, гидромашиналар, гидроюритмалар», - Тошкент, «Ўқитувчи», 1992 й.
2. А.Арифжанов Лабораторный практикум по курсу «Гидравлика и гидравлические машины» Ташкент, 2007 г.
3. Латипов К.Ш., Арифжанов А.М. Гидравлика ва гидравлик машиналар.Тошкент, 2005.-320с.
4. www.ntpcentr.com

МУНДАРИЖА

КИРИШ.....	3
УМУМИЙ ҚИСМ.....	4
1 1-ЛАБОРАТОРИЯ ИШИ	
Насоснинг ишчи характеристикалари аниқлаш	5
2 2-ЛАБОРАТОРИЯ ИШИ	
Насослар кетма-кет уланганда насос қурилмасининг характеристикаларини аниқлаш.....	8
3 3-ЛАБОРАТОРИЯ ИШИ	
Насослар параллел уланганда насос қурилмасининг характеристикаларини аниқлаш.....	11
ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	14

Арифжанов Айбек Мухамеджанович
Рахимов Кудрат Тошботирович
Ходжиева Алишер Қўлдашевич
Аллаёров Давронжон Шамсиддин ўғли
Жонқобилов Собир Улуғмуродович

«ГИДРАВЛИКА ВА ГИДРАВЛИК МАШИНАЛАР»
фанидан «НАСОСЛАРНИНГ ИШЧИ ХАРАКТЕРИСТИКАЛАРИНИ
ҚУРИШ» мавзуига доир лаборатория ишларини бажариш бўйича
(Услубий қўлланма)

Мухаррир:

М. Мустафоева

Босишга руҳсат этилди: _____

Қоғоз ўлчами 60×84 1/16 Ҳажми 1 б.т.

Адади: 10 нусҳа Буюртма №_____

ТИҚХММИ босмахонасида чоп этилди.

Тошкент, 100000. Қори-Ниёзий кўчаси, 39-уй.